

OLVASÓNAPLÓ

EGY TÁJEGYSÉG FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA

BARANYAI JÚLIA: *Vízbe vesző nyomokon.*

Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék — Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976.

Elég különös, nehezen meghatározható műfajú könyvvel lepte meg olvasóit Baranyai Júlia. A bevezető, valamint a rómaiakról és a hunokról szóló fejezetek után az olvasó e tájegység, Baranya, pontosabban a Dráva-szög történetét várná, ám ezután irodalomtörténeti jellegű fejezetek következnek, anélkül azonban, hogy Janus Pannonius életútjának és költészetének, valamint kortársainak és a nagy költőről fennmaradt históriás éneknek az ismertetése után most már ezen a csapáson haladna tovább az író. A mohácsi csatavesztés és az ennek nyomán előállt baranyai helyzet, a népesség pusztulása, a falvak elnéptelenedése ismét a történelmet juttatja szóhoz, hogy aztán a reformáció koráról, a Dráva-szög kulturális történetének legfényesebb fejezeteiről, az itt működő országos, sőt európai hírnű tudós prédikátorokról, rektorokról, országos jelentőségű eseményekről (hercegszőlősi zsinat) egyéni hangú művelődéstörténeti esszében tudósítson. Ahogy pedig időben jelenünkhöz közeledik, mindinkább elhalványulnak a történelem kontúrjai, s a múlt század második felétől már eleven társadalomrajzot kapunk, az utolsó fejezetekben pedig szóhoz jut a naplóíró, majd a gazdasági fejlődés és a természetvédelem érdekeinek szembe kerülésében a természet mellett szenvedélyesen érvelő publicista is, miután már ízelítőt adott a táj egyedülálló népművészetéről, a kopácsi fiketökről.

Meglepetést természetesen csak azoknak okozott Baranyai (polgári nevén Schneider) Júlia könyve, akiknek elkerülték figyelmét szórványos publikációi Baranya tájnyelvi sajátosságairól és néprajzáról, s akik nem tudják, hogy a felszabadulás óta, amikor a baranyai Vörösmarton megtelepedett, állhatatosan és szenvedélyesen kutatja e vidék múltját, gyűjtögeti a tárgyi emlékeket, melyekből évekkel ezelőtt megszületett a vörösmarti (táj)múzeum. A *Vízbe vesző nyomokon* című könyv minden tekintetben édestestvére ennek a múzeumnak, hisz éppolyan gazdag és sokrétű tárháza a Dráva-szög irodalmi és kulturális emlékeinek, mint amaz a tárgyi emlékeknek. Innen van tehát e könyv rendkívüli tartalmi gazdagsága és sokrétűsége, aminek szükségszerű velejárója vagy következménye a műfaji változatosság és sokféleség is.

Érdekes azonban, hogy mindez az olvasás során aligha hat zavarólag és fel sem tűnik, hanem csak az utólagos vizsgálódás és elmélkedés eredményeként tudatosodik. Ha tehát e könyv erőnyeit és sajátosságait kívánjuk megragadni, éppen annak titkát kell megfejtenünk, hogyan áll egységbe ez az első látszatra nagyon is heterogén anyag a műfajváltások ellenére is. Mindekelőtt természetesen maga Baranya, a tájegység fogja össze, amelyről az egész könyv szól. Ezen túlmenően azonban az író látásmódja, az eltérő tárgyak egységes megközelítési módja, s nem utolsósorban az író nyelve és stílusa. Semmi sem áll ugyanis távolabb szerzőnktől, mint a tudományos nagyképűség, a pozitivistá tudományosság s az ehhez illeszkedő dísztelen nyelvezet. Ellen-

kezőleg. A hunok baranyai emlékének ismertetését például ilyen mondattal indítja: „Nyugat régészeit a szkíták életével, művészetével kapcsolatban először az a kis aranyszobrocska hökkentette meg, amelyet a szkíták őshazájában, a szibériai sztyeppén találtak.” Sztárai Mihály fellépését meg egy jól szerkesztett novellisztikus részben szépirodalmi eszközökkel varázsolja elénk, s azzal kezdi, hogy a „szemtanú” közvetlenségével kelti életre a prédikátor alakját:

„Már az első vasárnap reggel megveti a lábát a laskói ferencesek templomának ajtajában. Peregrinus deákok egyszerű, sötét ruháját viseli, haja válláig ér, s hegedűt tart a kezében. Megjelenésében van valami tinódiás: kobzosokra emlékeztet.

A nép csodálkozva nézi. A vándorénekesek, regösök világa jött vissza talán? Az emberek valósággal beleborzonganak a gyönyörűségbe, amikor hegedűjét állá alá szorítva, tiszta, erős, csengő hangon énekelni kezd. Bensőségesen, szívből, lelket megragadóan csaknem elsírja a Dávid-zsoltárokat a saját művészi, szabad fordításában. Milyen meglepetés! Nem latinul — magyarul éneklí a szent énekeket! Igézetten hallgatják az éneket a főurak, nemesek véteiről...”

Hasonlóképpen szinte utánalopakodik a hányatott életű Veresmárti Mihálynak is pozsonyi otthonába, ahol élete utolsó éveit viszonylagos nyugalomban tölti, s mintegy meglesi magányában, amikor egy Pécs környéki kálvinista öccse meglátogatja az immár katolikus vallásra tért hetvenen túli rokont:

„Pár pillanatra tétován állt meg e látogató a régi káptalani ház kapuja előtt. Mindig viszolygott kissé attól, hogy a boltíves alacsony kapubejárat téglapadlós, fehérre meszelt vastag falai között megülő sűrű csendet, dermedt magányt felriassza a kovácsoltvas koppantóval, s lépteivel megcsikortítsa a vén falépcsőket, de tudta, aztán kárpótolja majd az örömteli, meleg fogadtatás és a rokoni ölelés közben pajzánul zsörtölődő kérdés: »No, tudsz-e már latinul, amice? Csak láss neki, még nem késő, nem késő! Vesselkedj már neki! Apád bizony könyv nélkül mondta el az Aeneis II. énekét...«

S nagyon szerető gondol gyűjtögeti a Dráva-szög múltjának tárgyi emlékeit a vörösmarti múzeum számára, ugyanolyan buzgalommal illeszti egymás mellé e könyvben a tájegység szellemi, kulturális emlékeit, kiásva őket a feledés homályából s átmentve az utókor számára. E szenvedélyes gyűjtőmunka állandó serkentője, e buzgalom éltetője pedig a szűkebb haza iránti lelkes ragaszkodás, határtalan rajongás. Ez az érzelmi kötődés olykor valóban költői hevületre ragadtatja, stílusát pedig ódai magaslatokra lendíti, mint például a kopácsi rét, „Középi-Európa titffelejített csodája”, a csaknem őskori állapotában létező „madármennysország” leírásában:

„Ó, kopácsi rét, mi mindennek voltál édes otthona valamikor! Kozmikus gyermekkorunkra emlékeztető, ősi természetességű virágnylás, meddig maradhatsz még nekünk? A kis szigetek partjain vízi csorbóka aranylik, ingoványi menta küldi lilás bársonyú virágának fűszeres illatát, kígyókard áll őrt éles levelével, zöldessárga benge világít szürkületkor, mint éjszaka bagoly szeme, kecskefűz árnyékol be leheletlázán érintetlen frissességű, harmat mosdatta nefelejcs-telepeket a fokok mentén. Nem házikertek nyiszlett, sápadt nefelejcsét láthatjuk itt, hanem boldogítón égkéket, mert mindenki és minden csak a maga helyén szép. Látni kellene a mocsárvilág szigetein nőtt közönséges, egyszerű fekete nadály telítetten, bársonyosan sötét virágát kora reggel, amúgy dörzsörösen, mint hajlik át éjsötét violaszíne mély örözsaszímbé. Meg lehet közegetesodni tőle. Nádasok, vénségtől korhadozó fák közt lappangó sötét vízyeken fehéren virító vízililium-mezők... Zöldes tetejű zombékok és páklyák szomszédságában csipkés levelű súlyom sárgán mosolygó virágai a nap-sütőte vízben. Ó, madárparadicsom, bogarak, halak, növények sok ezer éves otthona!”

Az ódai hang azonban elégiára vált át, amint a Dráva-szög jelenéről ír, különösen a B. Szabó György ott-tartózkodásának naplószerű rajzában. Egy téli délutáni séta alkalmával így mereng el a tájon: „Úgy éreztem akkor, hogy rajtunk kívül valóban senki sem látja így a baranyai téli kerteket, a sápadt délutánokat, az elnémult, csaknem lakatlan, fehéroszlopos házakat, a senki meggyfáját fíont a szurdok meredek partjának legszélén, amint erőtől duzzadó, sima izmú karjaival felmutatja a pompás ég felé egyetlen megmaradt aranylő levelét, a novemberi nap déli fényétől átízítva, idvezülten átlényegülve.”

B. Szabó Györgyöt idézve „bájos, de sülyedő” életformáról beszél, „amely el fog tűnni minden varázsával... Az újabb nemzedék el se tudja majd képzelni, milyen is volt”. Ugyanitt, ismét B. Szabó György szavaira emlékezve, „nyugtalanító, tragikus és felemelő, sülyedő” világot idéz elénk, „eltűnően és alámerülőben egy kivesző életformát és emberfajtat”, majd barátja (barátunk) halála után sóhajtva állapítja meg: „Nem került már sor arra, hogy ... bemutassam vidékünket egész tragikumával..., a szőlődombok hajlataiba ágyazott üresen kongó házak néma udvarával”.

Először, még a harmincas években, Kodolányi János döböntette rá a magyar társadalmat Baranya északibb részének, az Ormámságnak, Baranyai Júlia szűkebb szülőföldje közvetlen szomszédságának pusztulására, a népesség félelmetes csökkenésére, az önpusztítás méreteit öltő egykézésre. E pusztulásnak, egy életforma és egy emberfajta sülyedésének, alámerülésének a tragikumaként a *Vízbe vesző nyomokon* c. könyv hangulatára is rányomja a bélyegét. Igaz, szerzőnknek nincsenek szociográfikus igényei, mint Kodolányinak, népmentő javaslatokkal sem áll elő, sőt a megdöbbenés szándéka is távol áll tőle, mégis, ha egészében fogjuk át a mondottakat, ha egységében szemléljük az elénk táruló képet, aligha szabadulhatunk a tragikum képzetétől, egy hajdan virágzó vidék, magas színvonalú kulturális élet és oktatás, a viszonylagos gazdasági jólét pusztulásának, aláhanyatlásának szorongató érzésétől.

Pedig Baranyai Júlia hasonlíthatatlanul többet foglalkozik a Dráva-szög történetének fényes fejezeteivel, mint a pusztulásával. Rámutat például a magyar reneszánsz kultúra egyik központjának, a baranyai Pécsnek itteni kisugárzására, aminek nyilvánvaló bizonyossága a Janus Pannoniusról épp itt szinte mindmáig fennmaradt historiás ének. Arról tanúskodhat ez, hogy e vidék sokkal szorosabb és közvetlenebb kapcsolatban lehetett az országos ügyekkel, hisz az énekszerző nemcsak egyszerűen megemlékezik a pécsi püspökről, hanem határozottan el is marasztalja a Mátyás elleni összeesküvés és a nemzeti függetenség kockázatása miatt. Részletesen szól a XVI. századi vörösmarti gimnáziumról, amelynek nagy hírű tudós tanárai voltak csakúgy, mint a laskói iskolának. Aesopust, Lipsiust és Shakespeare-t fordítottak ezek a „rektorok”, „néha török börtönben írt műveiket Hagenauban, Lipcsében, Wittenbergben, Zürichben és Bazelben adták ki”, nem egyet közülük 4—5 kiadásban. E vidéken (Hercegszőlősön) tartott zsinatot 1576-ban 40 református prédikátor, s az itt meghozott kánonok nemcsak nagybecsű művelődéstörténeti dokumentum, hanem a „szép, ízes magyarsággal” lefordított „törvéncikkelyek Hercegszőlősi Kánonok címen bekerültek a magyar irodalom történetébe” is.

Még a múlt század második felében is kedvező lehetőséget nyújtott e vidék törékvő emberei számára a víz közelsége s az itt termő kiváló bor. Béni Izsák Ferenc meggazdagodásának példája tanúsítja ezt, akinek a vörösmarti kikötőbe érkezett az eladásra szánt deszka, s nyilván innen indította útjára bor- és gabonatermését is, s a Rácok Révénél szállhattak hajóra a vörösmartiak, ha kényelmesen akartak utazni Pestre. „Ekkor épülnek fel, s talán kissé a baranyai egykézés árán, a hatalmas Dráva-szögi parasztkúriák”, amelyek maradványai néhol máig állnak.

A fenti életforma s vele együtt a Béni Izsák-féle emberfajta fölött azonban már harmadfélszáz éve megkondították a lélekharangot. 1720-ban kezdte hozzá a vizek lecsapolásához, s ennek következtében messze kanyarodott Vörösmarttól a Duna, rég nem lehet már átcsónakázni Laskóra. Azóta már 49 km hosszú védőgátat építettek, s több ezer hektáryi — árvízről mentes — szántóföldet nyertek itt a Dráva torkolatánál, de ily módon az „álmódó östermészet”, az európai hírű madárrezervátum, a Duna mente legjobb ivóhelye 1800 hektárra zsugorodott össze. Így a nagyon kedves halászfalu, Kopács „szárazra került, mint a kivetett hal, kívül rekedt a tőltesen, nem jut többé árvízveszélybe. Csak hogy Kopács szívesen is fogadta a fél évszázadonként megjelenő árvizet. A víz volt az éltetője, az élete... A halászfalu minden utcája élő, friss és szabad vízbe futott bele azelőtt”.

Nem kétséges tehát, hogy Kopács szárazra kerülését, a „kivetett hal” hasonlatot jelképeknek kell tekintenünk. Mert a vízbe vesző nyomokon haladva Baranyai Júlia szükségszerűen jut el Janus Pannoniustól és kortársaitól a laskaiakon és veresmartiakon, Acs Gedeonon és Zsigmondon, Béni Izsák Ferencen keresztül „a magára maradt Varga Juliska óriási falusi kúriájába, amely

vidéki kastélynak is beillenék, ha valahol szabadon, kint a természetben állna". S itt ismét B. Szabó Györgyöt idézi, aki — miután végigtekintett e „kúrián”, az „ilyen szobán, olyan szobán”, a szobákban levő könyveken, Zsolnay-porcelánokon, zongorán, a rendezett, de szinte minden célt nélkülöző, mert örökös nélkül maradt gazdaságon — így fogalmazott: „Nem kell okvetlenül Dániáig menni, hogy az ember mintagazdaságot és magas színvonalat lásson, csak Csúzáig... De ha a falusi gazdálkodó eléri mindazt, amit itt láttunk, akkor csak a hirtelen zuhanás következhet. Itt sincs örökös... Vége mindennek”.

Baranyai Júlia tehát láthatóan nem Baranya történetét, még csak nem is kulturális történetét vagy irodalomtörténeti emlékeit akarta könyvében ismertetni, hanem ezen túlmenően e táj lelkét, ezt a társadalmi, gazdasági fejlődés érlelhetetlen törvényszerűsége következtében eltűnőben levő életformát és emberfaját kívánta megragadni. S az ebben elért nagyszerű sikere egyúttal könyve páratlan sikerének is a titka.

JUHÁSZ GÉZA

HELYZETKÉP — ERKÖLCSI TANULSÁGGAL

VARGA ZOLTÁN: *Hallgatás*.

Híd, 1976. szeptember. XL. évfolyam, 9. szám.

Varga Zoltán néhány előbbi alkotása, ezek közül művészi értékével a *Natán* emelkedik ki, kifejezte vonzódását a történelmi események iránt. Ismerjük szerzőnk írói habitusát és ennek tudatában állíthatjuk, hogy nála a történelem felidézése nem valamilyenfajta romantikus „kirándulást” jelent, realiztikus múltidézést sem, hanem egy-egy emberi és azon túl erkölcsi magatartásforma vizsgálatát. A már említett *Natán* erkölcsi problémákat boncolgat, a mítikus történelmi háttér csak részben szolgálva keretül. Ez a helyzet Varga Zoltán legújabb kisregényében, a *Hallgatás*ban is.

Mielőtt vizsgálódás alá vennénk a mű eszmei mondanivalóját, feltétlenül szólnunk kell arról az, irodalmi tájainkon igencsak ritkán tapasztalható formai tökélyről, amelyet a szerzőnek sikerült elérnie. Tulajdonképpen a *Szökés*-ben sikeresen alkalmazott forma csiszolt változatával találkozhatunk a *Hallgatás*ban. A belső, látszólag rendezetlen asszociációs monológ végleg Varga Zoltán kincsevővé vált a vajdasági magyar prózában. Ez a forma teszi lehetővé a problémák „központi” megfigyelését, regisztrálását és az olvasóra való közvetlen hatásgyakorlást. Egy ember legbensőbb énje tárulkozik ki előttünk, hála a szerző művészi ábrázolóképeségének. Don Hernando gondolatai lávaként zúdulnak az olvasóra, valósággal izzanak, elárasztják annak elméjét és betemetik, mintegy rabul ejtik azt. Bár a *Hallgatás* mélyen intellektuális mű, az áttételek azonban igencsak egyenes vonalúak, az egyértelműség olyan fokán, amely ritka Varga Zoltán írásművészetében. A *Hallgatás* csak egyféleképpen értelmezhető: úgy, ahogyan azt alkotója papírra vetette. Mindezt a mű külső és belső formájának tökéletes harmóniája biztosítja.

Maga a tartalom, tételszerűen összegezve, az, hogy Don Hernando az egyház egykori hű katonája, félig-meddig megtagadva annak tanait, eretnekké válik. Ez a téma nem új a világirodalomban. Mindig más a magyarázat azon-